

Qoraqalpoq Musiqa Uslubi O'ziga Yarasha Xilma-Xil Va Rang-Barangligi

Iqlasbay Xojanov¹

Annotaciya: Ush bu maqolada Qoraqalpoq musiqiy uslubi mamlakatning ichki iqtisodiyotiga, mintaqaning geografik xususiyatlariga, to'g'ridan-to'g'ri ijtimoiy-tarixiy rivojlanishning shakllanishi va jarayoniga asoslanganligi haqida aytilgan. Musiqiy janrlarga e'tibor berganda, ular ham juda xilma-xil, ayniqsa "Yog'li Baxshil" uslubida alohida o'rin egallaydi.

Kalit so'zlar: Milliy san'at, madaniyat, arxitektura, milliy musiqa, yog', baxshi, kublar, dombra, Balamond, chingobyz, rassom, pop janri, Opera.

Qadimiy va boy tajribaga ega qoraqalpoq milliy musiqa madaniyati barkamol yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishda asosiy vosita xisoblanadi. O'zbek musiqa madaniyati qadimiy va boy merosga ega ekanligini butun dunyo tan olmoqda, shuningdek, u o'zining qadimiyligini saqlagan holda, yangi zamonaviy uslublar, janrlar va sohalar bwyicha rivojlanib bormoqda. Shuning uchun ham umumta'lim maktablari musiqa madaniyati darslari jarayonida amalga oshirilayotgan ishlar, milliy musiqa ta'limining asosiy maqsadi ham o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy musiqa madaniyatimizni va jahon musiqasini tushuna olishi bilan birga uni farqlay biladigan shaxs sifatida kamol toptirishga qaratilgandir. [1.Mirziyoev. 2017]

Har qanday jamiyatda yosh avlod tarbiyasi davlat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan. Chunki, jamiyatning jamiyat sifatida ravnaq topishi va rivojlanishi ana shu kelajak avlodi tarbiyasiga bog'lik. Ma'lumki, tarbiya shahsni jamiyatdagi ijtimoiy-iktisodiy ishlab chikarish munosabatlariga tayyorlash, shuningdek, uning ma'naviy, aqliy, jismoniy va musiqiy rivojlanishiga muntazam ta'sir etib boruvchi o'zluksiz jarayon.

Jumladan, mustaqillikning dastlabki yillarida «Qoraqalpoqiston vatanim manim», «Fol'klor» etnografik ansamblarning Respublika tanlovlari, baxshi-oqinlarning halqaro tanlovi, Halqaro «Shark taronalari» musiqa festivali kabi qator nufu'zli tanlovlarni tilga olish mumkin.

Ma'lumki, xalq musiqasini tashkil etuvchi mahalliy musiqiy uslublar biri-biriga o'xshamagan holda rang-barangligi bilan alohida ajralib turadi. Har bir vohiya, har bir viloyatga xos qo'shiqlar, raqslar, musiqiy asboblari va milliy raqs bop kiyimlar haqida 6-7- sinf musiqa darsliklarida imkon darajasida ma'lumot berilgan va bu ma'lumotlar o'quvchi-yoshlar ma'naviyatini boyitishda katta ahamiyat kasb etadi. Bizning milliy musiqa uslublarimiz haqida gap ketganda, asosan Toshkent-Farg'ona, Samarqand-Buxoro, Surxondaryo-Qashqadaryo va Xorazm musiqa uslublari alohida ta'kidlanadi. Boshqa viloyatlar musiqa uslublari esa shularga yondoshgan holda shakllangan hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi, o'zbek va qoraqalpoq xalq qo'shiqlarining janriy xususiyatlarini tadqiq etish, tasnifi masalalarini qiyosiy o'rganish, ilmiy jihatdan asoslash va ushbu jihatdan jarayonga yunaltirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqishga urinish. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar quyildi:

- o'zbek va qoraqalpoq xalq qo'shiqlarining tasnifi masalalarini qiyosiy o'rganish;
- xalq qo'shiqlari janrlarining yuzaga kelishiga asos bo'lgan poetik modellarning shakllanishida qadimgi ishonch-e'diqodlar va arxaik miflarning vrni va vazifalarini oydinlashtirish. [2. Mirziyoev. 31.05. 2017]

¹ O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

Mazkur tadqiqot ishida o'zbek va qoraqalpoq halq qo'shiqlarining fol'kloshunos va musiqashunos tadqiqotchilar tomonidan o'rganilishi masalalari, qo'shiqlar tasnifini, qiyosiy tahlillari, marosim va namarosim qo'shiqlarining o'rganilishi, ularning tasnifi va nomoddiy madaniy merosda tutgan urini, ularning wziga xos jihatlari, poetikasi va janriy hususiyatlari yoritilgan.

VIII asr oxiri-IX asr boshida xalifalikni larzaga keltirgan og'ir siyosiy vaziyat abbosiylarning Movarounnahr va Xurosonda olib borayotgan siyosatini o'zgartirishga majbur etdi. Birin-ketin O'rta Osiyoda tohiriylar, safforiylar, somoniylar davlatlari tashkil topdi. Mamlakatda sodir bo'lgan bunday siyosiy o'zgarishlardan swng Movarounnahr Xurosondan ajralib o'z mustaqqilligini to'la tiklab olish imkoniga ega bo'ldi. Movarounnahrni birlashtirib mustahkam davlat tuzgan davlat arbobi Ismoil Somoniy, 900 yilda Xurosonni ham safforiylardan tortib olib ulkan davlat barpo etdi. Xalifa somoniylar davlatini tan olishga va unga hukmronlik yorligini yuborishga majbur bo'ldi. Shu tariqa IX asr oxirlariga kelib Movarounnahr xalqlari Arab xalifaligidan abadiy xalos bo'ladi va arab xalifaligidan mustaqil bo'lgan yirik feodal davlat-Somoniylar davlati tashkil topadi. [3]

Somoniylar mamlakatni boshqarishda davlat ma'muriyatini tashkil etadilar. Mamlakat o'nta devon (devoni vazir, devoni mustafi, devoni amir al-mulk, devoni sohib ash-shurat, devoni sohibi muayid yoki borid, devoni mushrif, devoni mumallikayi xos, devoni muhtasib, devoni avqof, devoni qazo azziya) boshqaruvida idora etilgan.

Qoraxoniylar davlatni el-yurt va viloyatlarga bo'lib idora qildilar. XI-XII asr-larda O'rta Osiyoda mulkchilikning yangi turi-iqta' tartiboti wrnatiladi («mulki sultoni», «iqta'», «vaqf erlari», «mulk erlari»). XII asrning 30-yillari oxirida Movarounnahr Sharqdan kelgan kwchmanchi Qoraxitoylar hujumiga duchor bo'ldi. [4].

IX-XII asrlarda mamlakat ma'naviy hayotining asosi islom mafkurasi edi. Somoniylar islom mafkurasining rivojiga katta ahamiyat berdilar. Buxoro Sharqda is-lom dinining eng nufuzli markaziga aylandi. Masjid, madrasa va xonaqolar qurish uchun maxsus joylar ajratildi. Arab tili va uning imlosi joriy etildi.

Eng mashhur madaniyat markazi shu davrda Baǵdod shahri edi. Baǵdodda «Bayt ul hikma» (donishmandlar uyi) tashkil etilgan edi. «Bayt ul hikma»da Ahmad Farǵoniy, Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Ahmad ibn Abdulloh Marvaziylar ta'lim olganlar. IX-X asrlarda O'rta Osiyoda fan ilmiy asoslarga ega edi. Uning ildizlari O'rta Osiyo, ayniqsa, Xorazm, shuningdek Babil, Eron, Hindistonning antik dunyosiga va qadimgi madaniyatiga borib taqalar edi.

IX-XII asrlarda arab tilida asarlar yoz-gan eng mashhur olimlar Ahmad Farǵoniy, Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abusalx Masihiy, Abulhayr Xam-mar, Abunosir Arron va boshqalar edi. 1998 yil Ahmad Farǵoniyning 1220 yilligi nishonlandi. Ahmad Farǵoniy astronom, matematik, geograf edi. Baǵdod yaqinda Raqoq nomli mavzeda rasadxona qurilishiga boshchilik qilib, astronomiya maktabini tashkil etadi. Uning «Astronomiya asosi», «Samoviy harakatlar», «Yulduzlar haqidagi fan» nomli asarlari mashhurdir. Muhammad ibn Muso Xorazmiy mashhur matematik, astronom, geograf, tarixchi edi. Vatandoshimiz algebra faniga asos soldi.

Uning «Al-jabr», «Zij», «Quyosh soati haqida risola», «Sur'at ul-arz», «Usturlob holati haqida risola» kabi asarlari Sharq va warb mamlakatlarida ilmiy fikrlarning rivojiga samarali ta'sir ko'rsatdi. Abu Nasr Farobiy Sharq falsafasining ulug' mutafakkiri bo'lib, qadimgi dunyo falsafiy merosini saqlashda va rivojlantirishda katta hissa qwshdi. U 160 dan ortiq asar yozgan, ulardan «Aristotelning «Metofizika» asari maqsadlari haqida», «Musiq kitobi», «Baxt-saodatga», «Siyosat al-madoniya» shular jumlasidandir.[7]

Abu Ali ibn Sino ikki sohaga- medicina va falsafaga qiziqdi va bu sohalarda katta yutuqlarni qwlga kiritdi. («Al-qonun fit-tib», «Kitob ush-shifo», «Donishno-ma», «Risolat at-tayr»). XVII asrga qadar Evropada tibbiyot tajribasi va fani Ibn Sino goyalari ta'siri ostida bo'lgan. Xorazm madaniyati xorazmlik ulug' olim Abu Rayhon Beruniyning nomi bilan bo'lgan. Abu Rayhon Beruniy 150 dan ortiq ilmiy asar yozgan bo'lib, «O'tmish avlodlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston»,

«Meteorologiya» kabi yirik asarlari shular jumlasidandir. Beruniy ilm-fanning hamma sohalarini yaxshi bilgan qomusiy olim edi. U astronomiya, geologiya, gidrostatika, geografiya, tarix fanlarga katta hissa qo'shdi.

XI-XII asrlarda ijtimoiy fanlar ham anchagina taraqqiy etdi. Masalan, shoir Abu Abdullo Rudakiyning prozaik asarlari, Abulqosim Firdavsiyning «Shohnoma»si, Gardiziyning «Zayn-ul-bahor» («Gwzal xabarlar») asari, Majididdin Admoning «Tarixi mulki Turkiston» («Turkiston tarixi»), Nizomulmulkning «Siyosatnoma»si, Yusuf Xos Xojibning «Qutadgu bilik» asarlari shu davrga oid bo'lib, undan tashqari shu davrlarda Zamaxshariy, Mahmud Qoshgariy, Amak Buxoriy, Swzani Samarqandiy kabilar ham ijod etdilar.[5.B.43-44]

IX-XII asrda dunyoviy fanlar bilan birga diniy bilimlar ham keng rivojlandi. Ismoil Buxoriy, Iso Termiziy, Burxonuddin Margiloniy, Abu Xafs Kabir Buxoriy kabi ulamolar islom ta'limotining rivojiga ulkan hissa qvshdilar. Islom dini ta'limotining ravnaqi va targ'ibotining kengayishida Buxoro shahri markaziy wrin egalladi. Tasavvuf ta'limoti rivojlanib O'rta Osiyoda uning turli xil ywnalishlari (XII asrda Turkistonda Yassaviya, XIII asr oxirida Xorazmda Kubroviya, XIV asrda Buxoroda Naqshbandiya) paydo bo'ldi va tarqaldi.

Bulardan tashqari yana bitta o'ziga xos uslub – qoraqalpoq musiqiy uslubi ham o'zbek milliy musiqa madaniyatida alohida wrin tutadi. Biz bu haqda umumta'lim maktablari musiqa darsliklarida ma'lumot bermas ekanmiz, o'quvchi-yoshlar ongida milliy musiqamiz tarixi, uning yuksakligi, dunyoda uning alohida wrni borligini va eng asosiysi uning naqadar rang-barangligini tushuntirishimiz ancha qiyin kechadi. [3.B.32-33]. Qoraqalpoq musiqiy uslublari mazkur halqning maishiy turmush tarzi, mintaqaviy geografik hususiyatlarni wzida mujassam etgan bo'lib, bevosita ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan.

Qoraqalpoq san'atkorlari “estrada” janrida ham ancha muvaffaqiyatga erishmoqdaki buni ham alohida ta'kidlash zarur. “Opera” janrida ham ko'zga ko'ringan san'atkorlar ijod qilishmoqda va muvaffaqiyat qozonmoqdalar.

Mashhur qo'shiqchilardan O'zbekiston va Qoraqalpogiston halq artistlari Oyimxon Shomurotova, Gulbarchin Sirimbetova, Tamara Do'shimova va Bayram Matchanovlarni hayoti va ijodi haqida alohida ma'lumot berish mumkin. Bu qo'shiqchi xonandalarni butun O'rta Osiyo halqlari tanishadi.

Qoraqalpoq xalqining yuksak milliy qadr-qimmatini, or-nomusi va shon-sharafi wning uta mehribonligi va sof vijdonligiga asoslangandir.[6. B.334]. Farzand tugilishi bilan unga alla orqali ota-onaning orzu umidlari, xis- xayajonlari, o'y-kechinmalari ohang orqali singdirilib boriladi. Bola ulgayib borgan sari unga turli janrdagi kwshiq-aytim va quy-ohanglar hamrox bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. Mirziyoev Sh.M. Biz kelajagimizni mard va oliyanob halqimiz bilan birga ko'ramiz.- Toshkent, «O'zbekiston», 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 31 maydagi «Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishga doir chora- tadbirlar twgrisida»gi Qarori. www.lex.uz.
3. Akbarov I. Musiqa lu'gati Gafur Hulom nomidagi “Adabiyot va san'at” nashriyoti T.
4. Botirov Y., Toshmuxamedova D. “O'qituvchi uchun metodik qvllanma”
5. Qodirov R. «Musiqa pedagogikasi»-T.» Musiqa» 2009 y.
6. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va ukuv dasturi «Ta'lim tarakkiyoti». -T.: «Shark» 1999 y.
7. Musaqulov A. O'zbek xalq qo'shiqlarining tarixiy asoslari. – Toshkent, 1994.
8. Maqsetov Q. Qaraqalpaq xalqini awizeki doretpeleri. – Nókis: Bilim, 1996. – B. 340.

